

KWEEKSCHOOLOPLEIDING EN LAGER ONDERWIJS
ANDERHALVE EEUW GELEDEN GEZIEN
DOOR EEN SPAANSE BRIL
NAAST VEEL WAARDERING OOK WEL ENIGE CRITIEK

A. HALLEMA

Die bril had niet de hertog van Alva doch zijn landgenoot, de Spaanse jurist, staatsman en veelzijdig geleerde Ramon de la Sagra op zijn neus. En het kan niet ontkend worden, dat hij er in de eerste helft der vorige eeuw opmerkzaam, belangstellend en scherp door gezien heeft. Ook in ons land en in België, toen pas in politiek opzicht een zelfstandige staat geworden los van Nederland, al kon onze koning Willem I dat nog steeds niet geheel verkroppen.

De la Sagra, hoewel een Spanjaard in hart en nieren, vol liefde voor zijn land en volk, leefde in de dagen van koning Ferdinand VII, regentes Maria Christina en hun dochter Isabella II, toen reactionnair en progressisten in burger- en Carlistenoorlogen als verwoede kemphanen het land ten onder leken te brengen. De eenmaal zo machtige kolonialistische staat Spanje had het in 1820 moeten dulden, dat vele van zijn koloniën zich dat jaar onafhankelijk verklaarden. Alleen Cuba, Puerto Rico, de Philippijnen en enkele plaatsen in Afrika mocht het moederland voorlopig nog behouden. Economisch en financieel stond een bankroet voor de deur en het gewone volk vocht machteloos tegen armoede en honger.

Zoals vele lieden van aanzien en vooral intellectuelen moest ook De la Sagra om politieke redenen zijn land verlaten. Maar niet enkel noodgedwongen doch ook begerig om onder gunstiger omstandigheden zijn land en volk wel te kunnen en mogen dienen op eigen vaderlandse bodem, begon hij aan zijn reizen door de Verenigde Staten en West-Europa, waaronder Nederland en België. Hij hoopte daardoor de nodige kennis op te doen om die te gebruiken ter bevordering van de bloei van zijn land, als eenmaal de toestanden er weer genormaliseerd zouden zijn en de herstelde vrede de meest noodzakelijke werken mogelijk zou maken: opheffing, althans vermindering van het schrikbarend analfabetisme (82 %!), stichting van inrichtingen voor zieken en zwakken, ouden van dagen en invaliden, bevordering der werkgelegenheid, betere inrichting van straf- en bewaringsgestichten enz. Er kon zelfs van de meest noodzakelijke sociale voorzieningen in Spanje toen niet gesproken worden en het volk leefde in de diepste onkunde en meest kommervolle omstandigheden. Ook daardoor was het rijp voor de vele bloedige burgeroorlogen

in zijn geschiedenis en De la Sagra en zijn gelijkgezinde landgenoten stonden dan ook voor een schier wanhopige taak.

Maar hij putte moed uit hetgeen hij ook ten onzent zag en beschreef zowel op onderwijsgebied als in het algemeen in de sociaal-economische sector. Ik kan er op deze plaats niet aan denken om zijn reistochten in de jaren 1837 en volgende uit te stippelen en mijn lezers het voornaamste van zijn waarnemingen en indrukken in Parijs en andere delen van Frankrijk, in de Belgische en Nederlandse steden mede te delen. Slechts de kennismaking met de prominente figuren op onderwijsgebied, die des tijds in ons land min of meer de toon aangaven, wordt hier in verhalende vorm verteld. Want het is merkwaardig, dat zijn gedenkschriften, niet alleen in het Spaans en Frans, maar wat zijn reisindrukken van Nederland en België betreft, ook in een Nederlandse vertaling in 1839 te Groningen verschenen, nimmer dienstbaar zijn gemaakt voor de geschiedschrijving van onderwijs en opvoeding in die periode ten onzent.

Zwolle was de eerste stad in ons land, waar hij zich rustig de tijd gunde om van nabij kennis te maken met de scholen voor lager onderwijs en de inrichtingen van liefdadigheid, zoals men toen nog algemeen de sociale instellingen geliefde te noemen.

„Ik was zeer begeerig, om de inrigtingen beide van onderwijs en van liefdadigheid te dier plaatse te leeren kennen”, aldus motiveerde hij in zijn reisboek de keuze van Overijsels hoofdstad. En verder nog deze aanhaling. „Alstoen begon voor mij die gestadige afwisseling van aangename indrukken, welke ik sedert niet heb opgehouden te ondervinden. In de eerste plaats leerde ik *met bewondering de inrigting der Nederlandsche scholen kennen*, en kon mij overtuigen, dat zij hare hooge voortreffelijkheid aan het karakter des volks, aan de vaderlandsliefde der burgers en aan den geest van weldadigheid en godsdienstigheid, die alle rangen der maatschappij bezielt, verschuldigd zijn. De bewaarschool, de lagere scholen en de werkplaatsen, welke tot de armeninrigting van Zwolle behooren, benevens de wijze waarop de uitdeelingen onder de behoeftigen geschieden, dit alles vormt een volmaakt, en mijns oordeels, in Nederland éénig geheel”, dat „overwaardig is, ook in andere plaatsen te worden nagevolgd”.

Een en ander klinkt nog al complimenteus, doch men moet hierbij niet uit het oog verliezen, dat de auteur in eigen land ook aan weinig degelijks op onderwijsgebied gewend was, althans wat betrof het elementair of volksonderwijs. En tevens dat hij het onderwijs, gebruikelijk in zijn tijd en inzonderheid in de Romaanse landen, zag en beoordeelde in het brede verband van alle mogelijke sociale voorzieningen: armen- en wezenzorg,

tewerkstelling van en vakonderwijs voor de jeugd, inrichtingen voor de bestrijding van bedelarij en misdadigheid onder de jeugd enz. enz. Behalve Frans sprekende directeuren, hoofden van scholen en van andere inrichtingen, die hij in ons land bezocht, genoot hij de assistentie van zekere jongeman Campbell, die hem op zijn reizen en bezoeken in ons land diende als tolk, waardoor het hem mogelijk werd gemaakt een grote hoeveelheid informaties te verzamelen.

Speciaal zijn contact met de prominenten op onderwijsgebied Prinsen te Haarlem, Brugsma en Rijkens te Groningen, welke goede voorbeelden en lessen zij aan Ramon de la Sagra in hun school hebben gegeven, zullen ons hier verder bezighouden om een indruk te geven van datgene, waarin de Spaanse reiziger vooral belang stelde.

Natuurlijk kent iedere lezer (implicite lezeres) van dit tijdschrift het driemanschap Prinsen-Brugsma-Rijkens wel, die in de eerste decennia der vorige eeuw te Haarlem en Groningen als Pestalozzi-volgelingen en „Nut“-bewonderaars de naam van het Nederlandse Lager onderwijs hoog hielden en door woord en daad dit onderwijs hebben vooruitgebracht. Men kan daarover althans enkele woorden lezen in de gebruikelijke leerboeken, die een kort overzicht geven van de geschiedenis van Opvoeding en Onderwijs in de loop der eeuwen. Wij wensen het weinige, daar gegeven, thans eens te illustreren en aan te vullen met het relaas van het bezoek, door Ramon de la Sagra gebracht aan Brugsma en Rijkens te Groningen, welk verslag in hs. in ons bezit is.

Natuurlijk is de bezoeker een lofredenaar van *zijn* tijd, die in het noorden des lands de toestand van ons onderwijs en sociale instellingen buitengewoon en uitstekend vond in vergelijking met de staat van het onderwijs in zijn eigen cultureel toen zo achterlijk land. Als men met deze appreciatie rekening wil houden, dan zal het verschil van toen en thans allicht wat groter worden, doch voor *die* tijd kon het oordeel van de ingewijden ook inderdaad gunstig luiden. Overigens is het gerelateerde sober van vorm en spreken de meegedeelde feiten voor zich zelf.

Nadat de bezoeker in Zwolle een kijkje had genomen in de bewaarscholen, gewone lagere scholen, spin- brei- en naaischolen, mattenmakerij, armeninrichtingen en een soort van ambachtsschool, vervolgde hij zijn tocht naar Groningen en Friesland, waar hij de scholen in die provincies voortreffelijk ingericht vond en bemerkte, dat het onderwijs er zeer algemeen verbreid was. In navolging van het voorbeeld, door de Hollanders gegeven, die te Haarlem reeds een kweekschool voor onderwijzers voor hun kroost bezaten, waaraan Prinsen zijn illustere naam verbond, had ook Groningen in 1797 een soortgelijke inrichting gekre-

gen, hoofdzakelijk als gevolg van de „loffelijke bemoeiingen der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen”, die vooral in die dagen zich zeer verdienstelijk maakte voor de bevordering van het lager en ambachtsonderwijs.

Om op deze kweekschool te worden toegelaten, moesten de kwekelingen de leeftijd hebben bereikt van minstens 14 jaar. *Bij hun opname verbonden zij zich schriftelijk* de school driemaal daags te bezoeken, er te blijven, zolang hun tegenwoordigheid aldaar vereist werd en de inrichting niet eerder voor goed te verlaten dan bij het bereiken van het 22ste jaar en na een getuigschrift, hetzij van de eerste, hetzij van de tweede rang, verkregen te hebben. De commissie van toezicht op de kweekschool behield zich intussen het recht voor, om de leerlingen bij gebleken noodzakelijkheid wegens luiheid, slecht gedrag, zedeloosheid e.d. weg te zenden, *zonder verplicht te zijn van de genomen maatregelen te dezer zake rekenschap te geven!* Wanneer de kwekeling uit eigen wil en vrije verkiezing de school verliet, was hij verplicht ter vergoeding van de voor hem gemaakte kosten de som van 50 gld. voor elk jaar van zijn verblijf te voldoen. Andere verplichtingen, die nog op hem rustten, waren zich *zindelijk, netjes en „eerbaar”* te kleden, de bevelen zijner onderwijzers ijverig en gewillig op te volgen, zich aan het onderwijs, het zij in de met de inrichting verbonden leerschool, hetzij in elke andere school der stad, die hem daartoe werd aangewezen, met volle overgave en naar zijn gaven en krachten geheel te wijden, *maar nooit in bijzondere huizen les te geven*, nimmer een beloning te vorderen, wanneer hij met het lesgeven in een of ander leervak, de school betreffende, mocht worden belast en meer dergelijke plichten en verboden.

Ook het bestuur der kweekschool zag zich een belangrijke taak opgelegd en wel in de eerste plaats om te zorgen, dat zonder enige onderbreking door de onderwijzers, aan deze inrichting verbonden, lessen werden gegeven in de volgende vakken, behalve op zon- en algemeen erkende Christelijke feestdagen en de vakanties natuurlijk. Deze vakken waren in volgorde van het programma of de lesrooster: het lezen, de schrijfkunst, de grondbeginselen der tekenkunst, het zingen, het rekenen, de algemene, *bijbelse* en vaderlandse geschiedenis, de aardrijkskunde, de natuurlijke geschiedenis (bedoeld worden plant-, dier- en delfstoffenkunde), de *godsdienst en zedekunde*, de hoofdregelen der Nederlandse taal en eindelijk de theorie en praktijk van het onderwijs. De lessen moesten kosteloos worden gegeven en men ziet, dat op deze toen nog particuliere kweekschool het godsdienstig element in opvoeding en onderwijs allerminst ontbrak. Het onderwijs in de vakken betreffende de gods-

dienst werd gegeven, voorzover het Protestantse kwekelingen betrof, door de Groningse hoogleraar Prof. Hofstede de Groot (bijb. gesch.) en een predikant uit deze stad (dogmatiek en ethiek) en voor de katholieke leerlingen door een R.K. priester ter plaatse.

Aan de kweekschool was toen ook reeds een leerschool verbonden, die er zelfs een inherent bestanddeel van uitmaakte en 60 leerlingen kon opnemen, welker ouders maandelijks een zeker bedrag aan schoolgeld moesten betalen, wyl hier beter onderwijs dan in de gewone lagere scholen van de stad heette gegeven te worden. De jongste kwekelingen moesten hun praktijk-stage in de derde klasse der leerschool beginnen, om vervolgens enige tijd als secundanten aan een der stadsscholen geplaatst te worden, ten einde daar met kinderen van allerlei slag in aanraking te komen. Hun werktijd ving aan 's morgens van 9 tot 12 uur, verder van 2 tot 7 uur, verdeeld in 2 schooltijden, uitgezonderd des zaterdags. Deze laatste dag werd geheel in beslag genomen door hun theoretische lessen van 's morgens vroeg tot 's avonds tamelijk laat, nog een beetje erger dus dan in onze ouderwetse normaalscholen van een kwarteeuw en langer geleden.

Dan kwam vooral „meester” Brugsma in actie, de „director” met zijn veelomvattende kennis, strenge tucht en toch een man met een zachtaardig karakter. Deze paedagoog was toen nog in de kracht van zijn leven, achtereenvolgens hoofd ener school, directeur der kweekschool, schoolopziener en bovendien een harde werker, die veel kennis verzamelde en anderen veel kennis bijbracht. Zijn opvoedkundige werken, o.a. „Kort overzicht der leer van de opvoeding en 't onderwijs”, (waarvan in 1863 de 7e druk verscheen); „Opvoed- en onderwijskunde; opmerkingen op een reis door Pruisen en Frankrijk”, „Opmerkingen over onderwijs en tucht”, enz. bezorgden hem destijds grote vermaardheid. En in de kweekschool te Groningen was hij lange tijd de spil, waarom alles draaide.

Naast hem stonden de leermeesters voor speciale vakken, niet vermeld op het lesprogramma, nl. de wiskundige wetenschappen, muziektheorie en orgelspel, welk instrument alle leerlingen moesten leren bespelen in verband met de nevenfuncties der meeste onderwijzers in die tijd, organist van de kerk in de plaats, waar zij als onderwijzer benoemd werden, directeur van een zangkoor of fanfarecorps.

Het aantal leerlingen, dat de lessen volgde, bedroeg steeds 20, een vast getal dus, dat aangevuld werd bij vertrek of overlijden uit de zich in groten getale aanmeldende kandidaten.

Want deze onderwijsopleiding in het noorden des lands was in die dagen

het neusje van de zalm en elk, die roeping voor het onderwijs voelde, wilde daarvan gaarne profiteren, temeer wijl het gouvernement een niet onbelangrijk subsidie verleende van *f* 600,— per leerling voor huishuur en schoolbehoeften. De andere kosten kwamen ten lasten van de kas der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. In navolging der kweekschool van Prinsen te Haarlem nam ook die te Groningen geen leerlingen intern op maar plaatste die in een algemeen kosthuis onder toezicht vanwege het instituut.

Dit nu vond onze Spaanse bezoeker, die in zijn eigen land ten behoeve van het onderwijs aan allerlei kloosters en kloosterlijke instellingen, instituten met internaat, convicthen, congregaties enz. enz. gewoon was, nog al aan enige bedenking onderhevig. Doch merkwaardig is, wat hij aan deze bedenking toevoegde, tevens eervol voor de Protestanten hier te lande. „Dank zij de doorgaande zedelijkheid en het eigenaardig karakter der Hollandsche natie kan een dergelijke toestand van vrije jeugdvorming, zonder direct toezicht in een internaat, voor het meest verkieslijke worden gehouden”. Een dergelijke uitspraak van deze buitenlander pleitte voor het zedelijk gehalte onzer jeugd in vergelijking met die in het toen nog „allerkatholiekste” Spanje en tevens voor de objectiviteit van de relateur.

En voor dit externaat pleitten volgens hem ook nog andere voordelen, mits de nodige waarborgen van indirect toezicht aanwezig waren: „Onder deze rustige en vreedzame bevolking is toch het minder moeilijk, dan men aanvankelijk vermoeden zou, het gedrag van zulk een gering aantal kwekelingen ook buiten de school na te gaan. De jongens staan hier aan betrekkelijk weinig verleiding bloot en „Pa” Brugsma kent de huisgezinnen, waar de leerlingen in de kost zijn opgenomen, alle in de puntjes. Zijn scherpziend oog ontgaat niets en hij weet zowel de kosthouders als de leerlingen, als 't nodig is, op hun plicht te wijzen. Bovendien zijn de leerlingen *zo met werk overladen*, dat er geen tijd overschiet om zich aan dolle sprongen te wagen en hun boekje te buiten te gaan. In zover houdt gestage arbeid hen dus wel in de stokken”.

En zo bezien betoogde hij verder, heeft het ook zijn voordelen, dat buiten wonen der leerlingen. Immers door hun omgang met vreemden komen zij met allerlei mensen in aanraking, leren verschillende karakters kennen en doen daardoor voor hun toekomstige maatschappelijke werkring de geschiktheid op, om zich te verstaan met allerlei soort lieden, waardoor hun latere opvoeding der jeugd aan soepelheid zal winnen. *Een onderwijzer kan nooit te ongedwongen en te beschaafd zijn*, moet veel mensenkennis en wereldwijsheid hebben, vrij in zijn denken en handelen

zijn, geen slaafse afhankelijkheid aan de dag leggen en zich steeds laten leiden door de ingeving van zijn gezond verstand. Dat bevordert gezamenlijk de door hem beoefende jeugdvorming. En zijn leerlingen zullen later de vrijheid en vastheid van wil overnemen, door dat zelfvertrouwen en die zelfstandigheid gesterkt worden, *welke goede eigenschappen in een kostschool niet voldoende tot haar recht komen*. En ook daarbinnen wordt het kwaad der onzedelijkheid niet geheel onderdrukt, integendeel men wete, dat hierbinnen vaak de „geheime zonden” nog in sterkere mate aan het geweten knagen dan in de vrije maatschappij. Aldus lijkt mij het Nederlandse stelsel der kweekschoolopleiding nog zo slecht niet toe, te meer daar de resultaten buitengewoon goed zijn. In waarheid, het zou moeilijk vallen, op het gedrag, de kunde, of het karakter der in de Haarlemse en Groninger kweekscholen opgeleide onderwijzers enige gegronde aanmerking te maken”. (vrij weergegeven uit het origineel).

Deze lofspraak van een buitenlander, die natuurlijk wel niet alle bezwaren en uitwassen zag, welke ook toen noodzakelijk aan deze kweekschoolopleiding waren verbonden en die zich teveel door een eerste indruk en statistische resultaten liet leiden, doet toch goed en bewijst, dat het met het lager en kweekschoolonderwijs hier te lande voor een eeuw terug nog zo slecht niet stond, als men maar . . . het schilderij in de lijst van zijn tijd vat.

Ook de lagere scholen in de stad en provincie Groningen profiteerden van de uitstekende resultaten van het werk in de kweekschool. Haar voedsterlingen werden voor een deel in de stadsscholen en die in de provincie overgeplant en verhoogden aanmerkelijk het onderwijspeil, dat vooral in de provinciën Friesland en Groningen na 1825 snel was gestegen. Alleen Groningen (stad) bezat \pm 1835 reeds 39 lagere scholen, aldus ingedeeld: openbare scholen 5; bijzondere scholen van de 1e rang 5; bijzondere scholen van de 2e rang 21; tussenscholen 4; kostschool voor jongens 1; kostschool voor meisjes 1; *Hollandse school* voor meisjes 1; *Franse school* voor meisjes 1; met een totaal aantal leerlingen van 3968. Onder de openbare dagscholen waren er 2 speciaal *armenscholen* genoemd, voor kinderen wier natuurlijke verzorgers, ouders, verwanten of andere betrekkingen, onderstand uit de burgerlijke armenkassen genoten.

Een dergelijke school bezocht onze rapporteur ook, omdat hij wilde weten of het onderwijs aan zulke inrichtingen ook op een lager peil stond dan dat in de z.g. „standenscholen”. Hij kwam in een der armenscholen, verdeeld in twee leslokalen, het ene voor de jongste leerlingen, waarin een onderwijzer de kinderen de eerste en eenvoudige begrippen bijbracht over de samenstelling der hoeveelheden met behulp van houten

letterkuben, om daarna de betekenis der woorden te verduidelijken met het aanwijzen en verklaren der voorwerpen zelf of in prentverbeelding. Dat was voor die tijd nog al aanschouwelijk en methodisch. De hoofdonderwijzer in het lokaal daarnaast was met de oudste leerlingen bezig sommen uit te werken en meetkundige begrippen te verduidelijken. Dan was er nog een categorie van leerlingen, die overdag op een of ander ambacht bested waren en 's avonds deze school bezochten. Ook hier bevond de bezoeker het onderwijs op peil, de geest uitstekend en de leerlingen ijverig, zelfwerkzaam en vol aandacht bij hun werk met *dezelfde bedachtzame oplettendheid, welke de Hollandsche schooljeugd over het geheel eigenaardig kenmerken*. Wat moet het in de Spaanse scholen van die tijd dan wel echt Spaans toegegaan zijn!

EEN ONDERWIJSAUTORITEIT VAN DIE DAGEN

Maar een bezoek aan de heer Rijkens wilde onze buitenlander in geen geval verzuimen. Roelf Gerrits Rijkens van Garmerswolde stond immers toen naast Brugsma als onderwijsautoriteit aan de spits der schoolmannen van zijn tijd en was in zijn eenvoudige werkkring het middelpunt der belangstelling. Meer dan veertig jaar heeft hij te Groningen de leiding gehad van een burgerschool, die verbonden was aan de Lutherse weeshuisschool, dus hoofd van wat men in die dagen een „bijzondere” school noemde. In velerlei opzicht was hij bezig ter bevordering van de belangen van het onderwijs en die der onderwijzers, hoewel men hem in de eerste kwaliteit het beste kent, bijv. als samensteller van leesboekjes en handleidingen voor 't onderwijs, paedagogische geschriften, publicaties over opvoedkundige vraagstukken in dag- en weekbladen, als redacteur van een onzer oudste paedagogische periodieken, t.w. het „Tijdschrift voor Onderwijzers”, (Groningen 1833-1838).

Verder kan hier worden vastgesteld, dat hij het was, die voor de materiële belangen van de onderwijzers en hun gezinnen opkwam door de oprichting van het gesticht voor bejaarde *onderwijzers, onderwijzeressen en onderwijsweduwen!* en eveneens dat hij de medestichter was van het weduwen- en wezenfonds voor onderwijzers in de provincie Groningen.

Van zijn talrijke geschriften op zuiver paedagogisch en onderwijskundig terrein noemen we alleen maar de „Practische handleiding ten dienste van onderwijzers” (in 2 stukken 1824); „Beschermer der onschuld of opvoedkundige raad en terechtwijzing tegen het ontheiligen van lichaam en geest” (1844); „De Bewaarschool” (1846), „Staatsbelang en ouderzorg of volksveredeling door verbetering van de lichamelijke opvoeding

in huizen, scholen en liefdadige gestichten" (1849). Vooral door dit laatste geschrift deed hij zich in zijn dagen kennen als een warm voorstander en bevorderaar van *gymnastiek op school en in 't huisgezin*, welke ideeën hij bij de praktijk van het onderwijs in zijn eigen school ook zoveel mogelijk in daden omzette, gelijk beneden nog wordt aangetoond uit het relaas van onze vreemdeling.

Want het was niemand minder dan Prof. van Swinderen, niet enkel bekend als hoogleraar in de Natuurlijke Historie (biologische vakken) te Groningen, maar inzonderheid als schoolopziener, 44 jaren lang, en schrijver van verschillende geschriften op onderwijskundig gebied¹, die de aandacht van de belangstellende buitenlander op Rijkens vestigde. Diens school moest hij eens bezoeken, liefst onverwacht en dan zou hij nog eens zien, wat het echte „schoolmeesteren" kon uitrichten en hoe volmaakt hier de onderwijzer met zijn leerlingen samenwerkte, waardoor zijn school een ideaalschool werd als later die van Ligthart in de Tullinckhuisstraat te 's Gravenhage voor Ellen Key en andere Ligthart-verdeersers!

EEN IDEEAAL-SCHOOL

Ook onze vreemdeling was vol lof over wat hij te Groningen zag tijdens de lessen van Rijkens. Zonder zich te doen aanmelden, trad hij diens school binnen, waarin hij de brave schoolman in een der vier vertrekken of klaslokalen ijverig bezig vond met zijn leerlingen. Hij begeleidde zijn zangleesles voor de kleintjes met vioolmuziek, solfègeerde voor een dertigtal kinderen, jongens en meisjes van 5 tot 7 jaar, dat het een lust was en alle aandacht verdiende. „Zijn open, vriendelijk wezen, het vuur, waarmee hij bij deze oefening te werk ging, het vrolijk gelaat der leerlingen, alles bewees mij, dat ik in hem de volmaakte onderwijzer en een waarachtig kindervriend voor mij zag. Daar ik hem dringend verzocht, zijn les voort te zetten, stemde hij daar geredelijk in toe. „Zingt met mij, kinderen", aldus wendde hij zich nu tot de kleinen: a a – a a, en deze liepen de rijzende en dalende toonladder op dezen klinker met hem door. Nu werd dezelfde letter a door hem op het bord en door de leerlingen op

¹ Men kan reeds uit de volgende titels afleiden, welk terrein Prof. Van Swinderen als onderwijsspecialiteit bestreek: *Beknopte beschrijving van de inrichting van het openbaar onderwijs in Frankrijk* (1811); *Ontwerp van een geschiedenis der schoolverbetering in de provincie Groningen* (met B. H. Lulofs); *Ter nagedachtenis aan H. Wester en Verzoekschrift betreffende 't lager onderwijs, ingezonden aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal* (1829).

de lei geschreven. Zo ging het ook met de e, de u, de o en de i; de vijf klinkers werden achtereenvolgens op het bord en de leien geschreven na ze beurt om beurt gezongen te hebben bij de viool. Zo vaak hij een valschen toon hoorde, deed hij het kind, dat de fout beging, de noot herhalen en met hem alleen zingen, totdat het zuiver gestemd was".

Vervolgens werden de enkele klinkers verdubbeld en op het bord en de leien geschreven. Dan plaatste hij er een of andere medeklinker voor, bijv. een k voor een ee of aa, welke letterverbinding ook eerst gespeeld en gezongen werd, om vervolgens gedichteerd en geschreven te worden. Aan die letterverbindingen werden allerlei verhaaltjes verbonden, gelijk Rijkens in zijn lees- en rekenboekjes ook deed, wel wat al te veel in de bewaarschooltoon à la Anslijn en Van Heyningen Bosch, maar dat was nu eenmaal de onderwijsgeest van die tijd, bijv. aldus:

„En weet gij wel, kinderen, wat Kaa is?" vroeg hij nu. „Kaa is de naam van een lief meisje, dat hier op school ging en altijd vlijtig haar les leerde. Kaa was een voorbeeld voor andere leerlingen en alle kinderen, die op school gingen, zij maakte het geluk van haar ouders uit, die, schoon zij arm waren, toch drie stuivers in de week voor haar schoolgaan betaalden. De jonge Kaa was dankbaar; zij maakte groote vorderingen en was nog maar pas twaalf jaar oud, toen haar ouders al gelegenheid vonden om haar in een winkel te plaatsen, waar zij de kost verdiende en nog verdient. Kaa is tegenwoordig een algemeen geacht en bemind jong meisje, dat haar ouders in hun ouderdom ondersteunt. Wilt gij ook doen, zooals de brave Kaa deed?" „Ja, ja", luidde het eenstemmig antwoord der kinderen, die daarbij met hun kleine handjes allerlei gebaren maakten. Op een dergelijke wijze wist Rijkens zijn leerlingen, hoe klein ook, in het spel der verbeelding en de techniek van het leeren te betrekken en hij slaagde daarin heel goed.

„In het tweede klasse- of leslokaal zaten iets grootere leerlingen, allen jongens, die verder gingen op het pad der wetenschap na de aanvankelijke leesoefeningen vrij vlot te hebben doorgemaakt. Het lezen werd nu meer verstandelijk; lezen, schrijven, zingen en de muzieklessen werden wat omvangrijker en dieper, alles naar de methode-Rijkens. In deze afdeeling doorliepen de leerlingen op de daarvoor vastgestelde uren alle vakken van onderwijs, welke aan de school gegeven werden. De twee andere afdeelingen, ook elk in een apart lokaal gehuisvest, bestonden uitsluitend uit meisjesleerlingen, terwijl al deze vier afdeelingen onder onmiddellijk toezicht en leiding van de Heer Rijkens zelf stonden, die nu eens in deze dan weer in die een tijdlang bijzonder werkte. Hij werd voor de geheele school bijgestaan door drie hulponderwijzers en vier onderwijzeressen".

HOE DE „K” WERD GELEERD

De gymnastiek nam onder de leervakken dezer school reeds een belangrijke plaats in en het was Rijkens weer, die èn de onderwijzers èn de ouders overtuigd had van het grote nut der lichaamsoefeningen voor kinderen. Dat begon al met lopen, springen, klauteren, klimmen, hinderenissen nemen, opheffen enz., alles methodisch aangeleerd en bedachtzaam opklimmend. Daardoor werden volgens Rijkens de krachten van het lichaam harmonisch ontwikkeld en gebreken in houding, gestalte, ledematen, organen enz. zoveel het mogelijk was, hersteld, althans verminderd. Hij maakte bij deze vrije- en ordeoefeningen veel gebruik van de wiplank, aan de uiteinden waarvan zich dunne dwarshouten bevonden, waardoor de leerlingen hun armen staken en waaraan kinderen met schoudergebreken zich vooral moesten oefenen.

Rijkens was bij al de gymnastische oefeningen en spelen zelf tegenwoordig, om de verantwoordelijkheid niet op zijn personeel af te schuiven, hoewel hij zelf wel druk aan de kindervermaken meedeed en dan de grootste pret had onder de dartele en uitgelaten jeugd, waarbij echter geenszins zijn toezicht verslaptte. Ook voor de zedelijke vorming der leerlingen had volgens Rijkens de gymnastiek grote betekenis; zij kweekte zelfvertrouwen, zelftucht, moed, solidariteit en volharding aan.

Onze buitenlander vond dan ook in Rijkens' schoolpraktijk de lichamelijke, verstandelijke en zedelijke opvoeding der jeugd met elkander in volle harmonie.

„De jeugd op te leiden en te vormen te midden van spel en gezang, zie daar de grondslag van zijn opvoedstelsel; hij oordeelt terecht, dat de spelen en vermaken tot de kinderleeftijd behoren, dat een vroolijk gezang elke arbeid verlicht en veraangenaamt. Een dergelijke paedagogiek, die vooral van zang en muziek gebruik maakt, dus een aesthetisch doel nastreeft en tegelijk maatgevoel en dus tucht aankweekt, moest steeds meer veld winnen, speciaal in Nederland zelf. De koning van dit rijk (dus Willem I), wiens belangstelling voor het algemeen vormend lager onderwijs groot is en die daartoe zijn volk met woord en daad opwekt, wenst Rijkens' methode dan ook algemeen op de lagere scholen van zijn land te zien ingevoerd en het moet Zijne Majesteit ten slotte ongetwijfeld gelukken van de Nederlandsche natie, zo al geen muzikaal (wat mij uit hoofde der koelheid van het nationaal karakter onmogelijk toeschijnt!) dan toch een tevreden en gelukkig volk te maken en zo een taak te volbrengen, die de koning groote voldoening moet schenken en zijn volk tot groot nut zal zijn”.

Deze karakteristiek uit de pen van een Spanjaard is begrijpelijk, al moge zij bij ons, die heel ver achter de geschiedenis van die tijd staan, niet in alle opzichten genade kunnen vinden. Maar zijn bevindingen omtrent de staat van het onderwijs te Groningen en die aangaande het werk van voortrekkers als Brugsma en Rijkens vormen ongetwijfeld een leerzame bijdrage tot de geschiedenis van het lager onderwijs en de opvoeding, nu al bijna anderhalve eeuw geleden.¹

¹ Over Ramon de la Sagra in verband met het onderwijs in ons land inzonderheid *Reis door Nederland en België, met toepassing op het lager onderwijs, de instellingen van liefdadigheid en de gevangenissen in die beide landen*, door R.d.I.S., 2 dln., Groningen 1839 en de aldaar genoemde en verwerkte literatuur (naam van de vertaler uit het Spaans is niet vermeld in titel en boek).